

ДІАЛОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

У статті розкриваються основні підходи до визначення понять «психологічна культура», «психологічна культура майбутніх педагогів», акцентується увага на особливостях цього феномену як професійної якості майбутнього педагога та складової соціальних здібностей особистості. Психологічний аспект діалогічної взаємодії розглядається як спосіб організації взаємостосунків суб'єктів спілкування у навчально-виховному процесі, який спрямований на формування психологічної культури особистості в процесі вирішення поставлених завдань. Автор акцентує увагу на діалогічному спілкуванні як компоненті психологічної культури майбутнього педагога.

Ключові слова: діалогічне спілкування, культура, психологічна культура, майбутні педагоги.

Постановка проблеми. У наш час суспільство висуває особливо високі вимоги до вчителів, психологів, соціальних педагогів, адже вони, здійснюючи психологічний вплив на учнів, спілкуються, прямо чи опосередковано, з надзвичайно великою кількістю людей. Тільки гармонійний, цілісний, психологічно зрілий педагог може позитивно вплинути на молоде покоління. Тому під час навчання у вищому навчальному закладі важливо творчо і ефективно формувати особистість професіонала, враховуючи психологічні, етичні, соціальні, духовні, економічні, фізичні орієнтири ХХІ століття, дотримуватися у навчально-виховному процесі класичних канонів аристократизму, елітності, внутрішньої та зовнішньої краси, складу розуму, відносин, поведінки.

Це передбачає наявність сформованої культури діалогічного спілкування. Діалогічне спілкування передбачає ставлення до іншої людини як до цінності, неповторної індивідуальності. Діалогічний вид спілкування допомагає людині відкрити реальність іншої людини, її почуттів, уявлень, думок, реальність навколишнього світу. Тому його часто називають гуманістичним спілкуванням. У статті ми досліджуємо діалогічне спілкування як складову психологічної культури майбутніх педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідними умовами формування професіонала є визнання унікальності, своєрідності кожної особистості, її духовного, внутрішнього світу, гуманізм, повага до гідності і прав на свободу, щастя, всебічний розвиток, прояв здібностей. Цей напрям у класичній та сучасній науці розкривають праці К. Ушинського, М. Пирогова, С. Русової, А. Макаренка, В. Сухомлинського, М. Монтессорі, А. Маслоу та інших. Питання активізації особистості знайшли відображення в працях І. Беха, М. Боришевського, І. Кона.

У працях Еріка Берна встановлено закономірності спілкування людини у відповідності до різних соціальних ролей. Використовуючи введені Е.Берном поняття «его-станів», є можливість встановити закономірності перебігу ситуацій спілкування і, відповідно, станів психологічного самопочуття під час такої комунікації. В ідеалі відносини мають будуватися за схемою «дорослий» - «дорослий». Для досягнення саме такої позиції у спілкуванні співрозмовники-партнери повинні свідомо коригувати свої думки, почуття та поведінку.

Вчених, які належать до різних галузей - філософів, культурологів, соціологів, психологів, педагогів та медиків - цікавлять і хвилюють проблеми особистісного розвитку, психологічної культури майбутнього педагога.

Феномен діалогу знайшов своє відображення у працях М. Бахтіна, Г. Дьяконова, С. Франка, М. Мамардашвілі, П. Флоренського, С. К'еркегора, Е. Гусерля, П. Муньє, М. Шелера, Х. Плеснера, В. Ділтея, П. Рікера, Г. Гадамера, Ж. Сартра, М. Бубера.

Як предмет спеціального дослідження, у працях видатних діячів науки Б. Ананьєва, В. Біблера, Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Г. Костюка та ін., психологічна культура почала розглядатися у 70-х роках ХХ століття. Вона постає в центрі уваги таких відомих вітчизняних науковців, як В. Войтко, В. Сухомлинський, О. Бодальов, О. Березіна, сучасних психологів (О. Асмолов, Г. Балл, М. Бастун, І. Бех, Н. Волошко, Л. Колмогорова, О. Ігнатович, Я. Коломінський, О. Мотков, В. Панченко, П. Перепелиця, Н. Побірченко, Е. Помиткін, В. Рибалка, З. Становських, Н. Чепелева, Т. Юренко та ін.).

Серед найбільш відомих сучасних підходів до вивчення зазначеної проблеми є наступні: структурно-функціональний підхід до вивчення психологічної культури особистості, що розроблений російськими колегами і застосований в умовах підготовки учнів у загальноосвітніх навчальних закладах (Л. Колмогорова, О. Мотков); підхід до вивчення у загальному і професійному аспектах розвитку психологічної культури особистості (Я. Коломінський); особистісний, рефлексивно-ціннісно-креативний підхід до вивчення психологічної культури особистості в її неперервному професійному розвитку (В. Рибалка).

У розробку проблеми концептуалізації поняття «психологічна культура» вагомий внесок здійснили дослідники Г. Батищева, Є. Бондаревська, В. Вербець, С. Іванова, П. Каптерєв, М. Корольчук, М. Коул, Н. Крилова, Г. Марасанов, Ф. Мухаметзянова та ін.

Дослідження різних підходів до розуміння сутності підвищення професіоналізму у контексті сучасних освітніх систем свідчить про пріоритетність духовно-моральної сфери з орієнтацією на особистість як головну цінність.

Мета статті полягає в дослідженні проблем сутності діалогічного спілкування майбутніх педагогів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійне становлення педагога є складним багатограним процесом. Сучасна школа потребує, щоб у ній працювали успішні, творчі, прогресивні особистості, які спонукатимуть молоді покоління до опанування системою знань, умінь і навичок, що накопичило людство у процесі свого розвитку.

На основі проведеного нами теоретичного аналізу та дослідно-експериментальної роботи можемо констатувати, що професіоналізм викладача потрібно постійно удосконалювати. У цій сфері існує ряд недостатньо вирішених питань методологічного, психологічного та професійно-педагогічного характеру. Виділимо деякі з них:

1. У системі вищої школи поки що існує традиція надання знань, навичок і умінь майбутнім педагогам без опори на їхні індивідуально-психологічні особливості. Цей підхід потребує модернізації, удосконалення.

2. Перебуваючи в умовах класичної педагогічної діяльності особистість досить багато сил віддає монологічному спілкуванню, залишаючи поза увагою діалогічні прийоми, форми та методи роботи.

3. Частка невимушеного спілкування, духовного взаємообміну у навчально-виховному процесі є невеликою, тому викладач гірше знайомий із прагненнями, потребами, установками молодіжної аудиторії, що знижує якість навчання.

Зазначені вище питання не можуть залишатися поза увагою, потребують осмислення, дослідження, теоретичного й практичного вирішення.

Дослідженню поняття «культура» присвячено праці В. Давидовича, Ю. Жданова, І. Ісаєва, М. Кагана, О. Леонтьєва, Е. Маркаряна, Н. Чавчадзе. Опосередковано сутність означеного поняття розробляли А. Макаренко, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Сухомлинський.

Дослідження психологічної культури як наукової категорії пов'язані з вивченням проблем психології праці та професійних якостей учителя (В. Войтко, Н. Чепелева [11]), особливостей спілкування та взаємовідносин в особистому житті та у трудових колективах (О. Бодальов, М. Обозов) здійснені у 70-х – 80-х рр. ХХ ст. Наприкінці 90-х років минулого

століття з'явилися дослідження психологічної культури, проведені російськими вченими О. Газманом, Л. Колмогоровою, О. Мотковим, А. Орловим та ін. Вивченню змісту поняття «психологічна культура» приділено увагу в акмеологічних дослідженнях А. Деркач, Є. Клімова, Н. Кузьміної, Г. Марасанова, Ф. Мухаметзянової.

В. Семикін пише, що основна праця К. Ушинського «Педагогічна антропологія» є не лише фундаментальним науковим дослідженням, але може вважатися першим підручником з психологічної культури для педагогів, де викладена цілісна система психологічних знань про людину, що розвивається, а також рекомендації щодо їх використання в педагогічній діяльності [8, с. 54].

Загальна психологічна культура як складова культури людини, що є складно структурованим утворенням, дає змогу розуміти внутрішній світ людини, ефективно вирішувати життєві психологічні проблеми, адаптуватися й самовизначатися у соціумі, сприяє самореалізації, саморозвитку, гармонізації внутрішнього світу та стосунків з оточенням, породжує стан внутрішнього благополуччя, є предметом досліджень Л. Колмогорової [3, с. 131].

На думку О. Моткова, «психологічна культура становить комплекс культурно-психологічних прагнень, що активно реалізуються у відповідних уміннях». «Розвинена психологічна культура містить у собі: систематичне самовиховання культурних прагнень і навичок; досить високий рівень звичайного й ділового спілкування; гарну психічну саморегуляцію; творчий підхід до справи; вміння пізнавати та реалістично оцінювати себе та інших» [5, с. 39].

Г. Марасанов проаналізував індивідуальну психологічну культуру і виділив такі важливі межі психологічної культури людини, як: зацікавленість проявами іншої культури, сприйнятливості до цих проявів, толерантність до представників інших культур. Він пише, що «...індивідуальна психологічна культура лежить в основі готовності й прагнення керівників, відповідальних працівників, службовців до саморозвитку, до нарощування професійної компетентності в різних аспектах» [4, с. 97].

Ф. Мухаметзянова розкриває суть і зміст поняття психологічної культури і пише, що «це культура створення і сприйняття психологічних явищ життя, ставлення людини до дійсності з погляду психологічних законів розвитку особистості й суспільства, психоаналітична властивість особистості щодо себе та відповідно до цих феноменів удосконалення своїх особистісних властивостей і якостей, які сприяють ефективній життєдіяльності» [6, с. 84]. «Психологічна культура служить творчій перетворювальній діяльності викладача, вона є інструментом практики, допомагаючи не лише пояснювати й теоретично обґрунтовувати педагогічні факти і явища, а й визначати науково обґрунтовані способи розвитку та виховання, одночасно служить засобом удосконалення професійної діяльності педагога, основою аналізу й критерієм оцінювання її ефективності» [6, с. 85].

С. Рубінштейн розумів психологічну культуру у контексті її взаємозв'язку із етикою: «...Першочергова з першочергових умов життя людини – це інша людина. Ставлення до іншої людини, до людей становить основу людського життя. Психологічний аналіз людського життя, спрямований на розкриття стосунків з іншими людьми, є ядром життєвої психології. Тут, разом із цим, галузь «стику» психології з етикою...» [7, с. 262].

Ми пов'язуємо психологічну культуру педагога із поняттями «благородство», «шляхетність». Адже саме ці якості у відношеннях людей мають, на нашу думку, бути домінантою у їх стосунках, у спілкуванні.

Професійне педагогічне спілкування передбачає спрямованість на створення сприятливого психологічного клімату та психологічну оптимізацію діяльності і міжособистісних стосунків. «На рівні майстерності вчителя воно забезпечує доведення до учнів досягнень світової науки і культури, допомагає засвоєнню знань, обміну думками, сприяє становленню ціннісних орієнтацій і формуванню власної гідності дитини. Непрофесійне педагогічне спілкування породжує в дітей страх, невпевненість, знижує рівень працездатності, порушує динаміку мовлення і провокує стереотипність висловлювань, яка не

стимулює бажання думати і діяти самостійно. Замість радості пізнання у школярів розвивається байдужість до навчання взагалі [9, с. 370-371]».

Маніпулятивне спілкування, агресивна взаємодія, використання автократичного стилю спілкування виснажують особистість як фізично, так і психологічно. Руйнує особистість навіть мовчання, особливо тоді, коли воно приховує важливу інформацію чи використовується як засіб покарання партнера. Особистісні риси людини (хитрість, схильність до наклепів, упередженість, стереотип мислення) також можуть негативно впливати на спілкування між особами. У педагогічних колективах ми можемо спостерігати наявність не тільки позитивних, розвивальних, але й деструктивних стосунків між колегами, сварки, конфлікти, підсиджування, збільшення кількості стресів, захворювань серцево-судинної системи, ранню смертність.

Особливо неоднозначним є конфліктне спілкування. Таке спілкування характеризується зіткненням різних поглядів, інтересів і дій людей та груп. Його полягає у наповненості негативними емоціями, стресами, переживаннями, розчаруваннями, психічним виснаженням. Під час конфлікту відбуваються перетворення у системі відносин і цінностей, люди починають інакше сприймати реальність, вдаватись до не властивих їм дій, відбуваються зміни на фізіологічному рівні. Для того, щоб керувати конфліктною ситуацією, важливо знати психологічний механізм конфліктів, враховувати, що під час взаємодії завжди існують джерела і причини для їх виникнення.

Конфлікти не обов'язково є однозначно негативними. Вони не тільки створюють напружені взаємини в колективі, переключають увагу співробітників на з'ясування стосунків, негативно позначаються на їх нервово-психічному стані, але й виявляють творчу силу, адже їх подолання сприяє поліпшенню умов праці, зростанню самосвідомості, розвитку особистостей, технологій, партнерських взаємин. Конфлікт може спонукати до формування та утвердження цінностей, об'єднувати однодумців, бути ефективним засобом безпечного і навіть конструктивного вивільнення емоцій.

Педагогічне спілкування може бути партнерським і непартнерським.

Партнерський стиль спілкування передбачає співробітництво у виробленні спільної позиції з питання, що обговорюється. Партнера вислуховують, не перебиваючи, його судження і вчинки оцінюють виважено, не нав'язують йому рішень, намагаються донести до нього свою точку зору. Партнерський стиль є рівноправним і поступливим.

Непартнерський стиль спілкування полягає в ігноруванні одним із учасників комунікації точки зору співбесідника, негативному ставленні до теми бесіди, акцентуванні лише на власних проблемах; особа, що водиться не як партнер, створює напруженість, часто принижує партнера, нав'язує йому свої теми і проблеми, неухважно слухає, поспішає давати поради.

У цьому контексті Т. Флоренська [10], аналізуючи особливості педагогічної праці, пише, що наш шкільний вчитель не пробуджує істину в душі у учня, а лише повідомляє йому інформацію. Вчена звертається до особливостей діалогічного навчання і пише, що його переваги полягають у зверненні до кожного учня як до неповторної індивідуальності. Вчитель займає позицію співрозмовника, зацікавленого особистою думкою кожного, поважає цю думку, що спонукає до свободи висловлювань, суперечок, народження нових проблем і відкриттів. Позиція співрозмовника перетворює учителя з джерела інформації і оцінюючого контролера у провідного учасника творчого процесу. Авторитет учителя визначається не його посадою, а тим духовним потенціалом, який він повідомляє колективній творчості, здатністю надихнути, пробудити кожного учасника, умінням оцінити і використати досягнення (чи проблески досягнень), сприяти їх зростанню, актуалізувати «зону найближчого розвитку» кожного учня.

Робота з класом передбачає складну організацію багатьох індивідуальних голосів, їх «поліфонію». Учні з анонімної однорідної маси перетворюються на значущих і відповідальних дійових осіб, особистісно пов'язаних з учителем - живою, безпосередньою, природною людиною, але старшою, більш досвідченою, знаючою і розумною. Думка

учителя є особистісно значущою, його оцінки і судження можуть обговорюватися, з ними можна сперечатися так, що у результаті перемагає істина; і завдання учителя не у тому, щоб перемогла його думка, а у тому, щоб в людині народжувалася істина.

Не відчуття переваги над учнями, а реальна перевага знання і досвіду необхідні особистості, щоб дійсно бути вчителем. У цьому полягає принципова відмінність педагогічного діалогу від діалогу рівних співрозмовників (друзів, людей, які люблять один одного тощо) [10].

Такий вчитель, на думку Т. Флоренської, потрібен учню і як зразок, ідеал, необхідний для становлення особистості. Таким зразком і ідеалом учитель може стати не внаслідок «цілеспрямованого формування особистості учнів», а завдяки тому, що його голос включається у внутрішній діалог учня. Цей ефект можна назвати «парадоксом дії». Звичайна педагогічна дія передбачає велику або меншу міру тиску, примусу і у цій якості є зовнішньою силою, від якої учень прагне звільнитися в міру своєї самостійності.

У такому педагогічному діалозі розв'язується завдання «єдності навчання і виховання». Знання, отримані і здобуті діалогічно під час співбесіди або суперечки, стають особистими переконаннями: вони не потребують заучування. Це знімає проблему контролю і оцінки, що негативно позначаються на пізнавальній мотивації. Вирішується також і проблема індивідуалізму урочної системи навчання і відповідна проблема виховання. Далі можна назвати проблеми активності, самостійності, відповідальності, які складно розв'язати в умовах існуючої системи освіти.

Учитель стоїть перед вибором педагогічної позиції: чи йти йому звичним монологічним шляхом, на який і розраховано традиційну систему освіти, або йти творчим шляхом діалогічного спілкування [10].

Глибокі ідеї вчених Г. Ковальова, Т. Флоренської, М. Бахтіна, М. Бубера, С. Франка щодо психології діалогу розвинуто у працях Г. Дьяконова [1; 2]. Г. Дьяконовим висунуто нову концепцію діалогу [2, с. 5-18]. Виходячи з монологічно-лінгвістичного, інтерсуб'єктно-парадигмального, духовно-ціннісного розуміння діалогу і філософсько-психологічних уявлень про його природу вченим розроблене екзистенційно-онтологічне розуміння психології діалогу, де діалог розглянуто не як явище лінгвістики, теорії комунікації, літературознавства, релігійної духовності, містичної трансценденції або психології спілкування, а як екзистенційно-онтологічний феномен «людино-людського» буття в єдності й цілісності його інтенційно-інтерсуб'єктних, трансцендентно-духовних і недиз'юнктивно-поліфонічних особливостей і закономірностей.

Діалог є не тільки явищем лінгвістики, теорії комунікації, літературознавства, релігійної духовності, містичної трансценденції або психології спілкування, а також екзистенційно-онтологічним феноменом «людино-людського» буття в єдності й цілісності його інтенційно-інтерсуб'єктних, трансцендентно-духовних і недиз'юнктивно-поліфонічних особливостей і закономірностей.

Під час діалогу створюється оптимальний психологічний фон, який дозволяє розкритися кожній із сторін. Досягти діалогічної взаємодії можна лише за умов довіри, позитивного особистісного ставлення одне до одного, прагнення відчувати психологічне буття іншої особи як власне.

Діалогічне спілкування передбачає ставлення до іншої людини як до цінності, неповторної індивідуальності. Таке спілкування допомагає людині відкрити відмінну від власної реальність, тобто реальність іншої людини, її почуттів, уявлень, думок, реальність навколишнього світу. Це дійсно гуманістичне спілкування.

Висновки. Сучасна освіта потребує викладачів, які в змозі не тільки добросовісно й ефективно виконувати свої професійні зобов'язання, але духовно збагачувати, підтримувати, підносити молодь. Загальна психологічна культура як складова культури людини є складно структурованим утворенням, що дає змогу розуміти внутрішній світ людини, ефективно вирішувати життєві психологічні проблеми, адаптуватися й самовизначатися в соціумі,

сприяє самореалізації, саморозвитку, гармонізації внутрішнього світу та стосунків з оточенням, породжує стан внутрішнього благополуччя.

Психологічна культура є важливим елементом професійного розвитку особистості вчителя. Педагог формує і розвиває особистість учня, виконує роль транслятора цінностей, які складають основу культури нації.

Спілкування у професійній сфері вимагає спеціальних знань і навичок, необхідних для досягнення прагматичного впливу й успіху у професійній комунікації.

Педагогічне спілкування має прагнути до психологічного оптимуму, під час якого реалізуються цілі учасників спілкування. Таке спілкування передбачає взаємодію вчителя з учнями, обмін пізнавальною інформацією, яка сприяє спільній афективно-оціночній діяльності навчання. Воно може бути монологічним або діалогічним. Монологічне спілкування передбачає одностороннє спрямування інформації, коли один з учасників взаємодії викладає свої думки, ідеї, почуття, не відчуваючи при цьому необхідності в зворотному зв'язку. Діалогічне спілкування передбачає ставлення до іншої людини як до цінності, неповторної індивідуальності. Діалогічне спілкування є індивідуалізованим. Чим менше вчитель прагне вплинути на учня, тим сильнішими є його реальний вплив, оскільки він «зливається з внутрішнім голосом співрозмовника, входить до його внутрішнього діалогу і стає особистісним надбанням (Т. Флоренська)».

Професійне педагогічне спілкування передбачає спрямованість на створення сприятливого психологічного клімату та психологічну оптимізацію діяльності і міжособистісних стосунків.

Наступні наукові розвідки ми плануємо присвятити дослідженню технологій формування культури здоров'я майбутніх педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дьяконов Г. В. Основы диалогического подхода к психологической науке и практике. Монография / Дьяконов Г. В. – Кировоград: РИО КГПУ им. В. Винниченко, 2007. – 847 с.
2. Дьяконов Г. В. Психология диалогу: екзистенційно-онтологічний підхід / Г. В. Дьяконов // Збірник наукових праць Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка / [під ред. Г. В. Дьяконова]. – Вип. 1. – Кировоград: ПП «Центр оперативної поліграфії «Авангард», 2011. – С. 5-18.
3. Колмогорова Л. С. Возрастные возможности и особенности становления психологической культуры учащихся : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Л.С. Колмогорова. – М., 2001. – 471 с.
4. Марасанов Г. И. Психолого-акмеологическое консультирование как средство повышения психологической культуры кадров управления : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Г. И. Марасанов. – М., 1995. – 162 с.
5. Мотков О. И. Психология самопознания личности : практ. пособ. / О. И. Мотков. – М. : Педагогика, 1993. – 96 с.
6. Мухаметзянова Ф. Ш. Педагогические условия формирования психологической культуры учителя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ф. Ш. Мухаметзянова. – Казань, 1995. – 207 с.
7. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – СПб. и др. ; Питер : Питер принт, 2003. – 508 с.
8. Семикин В. В. Психологическая культура в педагогическом взаимодействии: дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / В. В. Семикин. – СПб., 2004. – 379 с.
9. Степанов О. М. Педагогічна психологія: навч. посіб. / О. М. Степанов. – К.: Академвидав, 2011. – 416 с. (Альма-матер).
10. Флоренская Т. А. Диалог в практической психологии: наука о душе / Т. А. Флоренская. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 208 с.
11. Чепелева Н. В. Психологічна культура майбутнього вчителя / Н. В. Чепелева. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1989. – 32 с.

Рецензент: д.психол.н., проф. Дьяконов Г.В.

**ДИАЛОГИЧЕСКОЕ ОБЩЕНИЕ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ
КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ**

В статье раскрываются основные подходы к определению понятий «психологическая культура», «психологическая культура будущих педагогов», акцентируется внимание на особенностях этого феномена как профессиональной деятельности будущего педагога и составляющей социальных способностей личности. Психологический аспект диалогического взаимодействия рассматривается как способ организации взаимоотношений субъектов общения в учебно-воспитательном процессе, направленном на формирование психологической культуры личности в процессе решения поставленных задач. Автор акцентирует внимание на диалогическом общении как компоненте психологической культуры будущего учителя.

Ключевые слова: диалогическое общение, культура, психологическая культура, будущие педагоги.

Shishova Inna, Candidate of pedagogical Science, associate Professor
**THE DIALOG COMMUNICATION AS A COMPONENT OF PSYCHOLOGICAL
CULTURE OF FUTURE TEACHERS**

In this article we reveal different ways of understanding «psychological culture», «psychological culture of the future teachers». The psychological aspect of the dialogue interaction is viewed as the way of the organization of mutual relationships of the dialogue interaction participants in the upbringing and educational process which is aimed at the formation of the psychological culture of a personality while fulfilling the set tasks. The author accentuates our attention on forming of connections of dialogue, as a component of psychological culture of the future teachers.

Keywords: connections of dialogue, culture, psychological culture, pedagogical activity.

shishovainna@rambler.ru

